

Projectplan

Nationale Omgevingsvisie

Fase 2: verdieping

Datum	:	2017
Versie	:	1.0
Directeur	:	Emiel Reiding
Opstellers	:	Valentijn Holewijn Rob Hartman
Contact	:	postbusnationaleomgevingsvisie@minienm.nl

Inhoud

1	Inleiding	1
1.1	De Nationale Omgevingsvisie	1
1.2	Fase 2	2
2	Betrekken van partijen	3
2.1	Betrokken partijen	3
2.1.1	Gebruik eerder verzamelde informatie	3
2.1.2	Aansluiting bij lopende trajecten	3
2.1.3	Overlegorgaan Infrastructuur en Milieu (OIM)	4
2.1.4	Gerichte werksessie en/of gesprekken	4
3	Producten Fase 2	5
3.1.1	Verdiepingsrapporten	5
3.1.2	Optiedocument	5
3.1.3	Prototype NOVI	5
3.1.4	Game	6
4	Planning: samenhang tussen product en proces	7
5	Organisatiestructuur	8
	Bijlage I: Samenvatting strategische opgaven uit de startnota	10

1 Inleiding

1.1 De Nationale Omgevingsvisie

Nederland heeft een beperkt grondgebied dat intensief wordt bewoond en gebruikt. Desondanks hebben wij een goed functionerende en hoogwaardige leefomgeving weten te bereiken en behouden. Dat is te danken aan een traditie van zorgvuldig afwegen van belangen en van samenwerking tussen alle partijen die samen die leefomgeving maken en gebruiken. Dit onderscheidt ons van veel andere landen en is een belangrijke kracht en concurrentievoordeel van ons land. De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) waaraan nu wordt gewerkt moet die kwaliteiten met het oog op de toekomst behouden en verder ontwikkelen. De NOVI biedt het platform om verder te bouwen:

- aan noodzakelijke en gewenste vernieuwingen in de fysieke leefomgeving: door voor de lange termijn doelen te stellen, en die ook binnen bereik te brengen door ze te vertalen naar de kortere termijn van concrete plannen en projecten. Dit bestrijkt de volle breedte van de leefomgeving: alles wat daarin nodig is voor duurzaamheid, gezondheid, veiligheid, economie, energie, klimaat, wonen, werken, natuur, cultuur, recreëren en bereikbaarheid.
- aan de integrale en samenhangende benadering van de fysieke leefomgeving: door dit samen te doen met alle betrokken departementen, door af te stemmen met de andere overheden, door het maatschappelijk draagvlak en de denk- en daadkracht die hierbij nodig zijn op te zoeken en door het organiseren van brede betrokkenheid, zorgvuldige belangenafweging, investeringskracht en samenwerking.

De NOVI is voor de fysieke leefomgeving noodzakelijk als instrument:

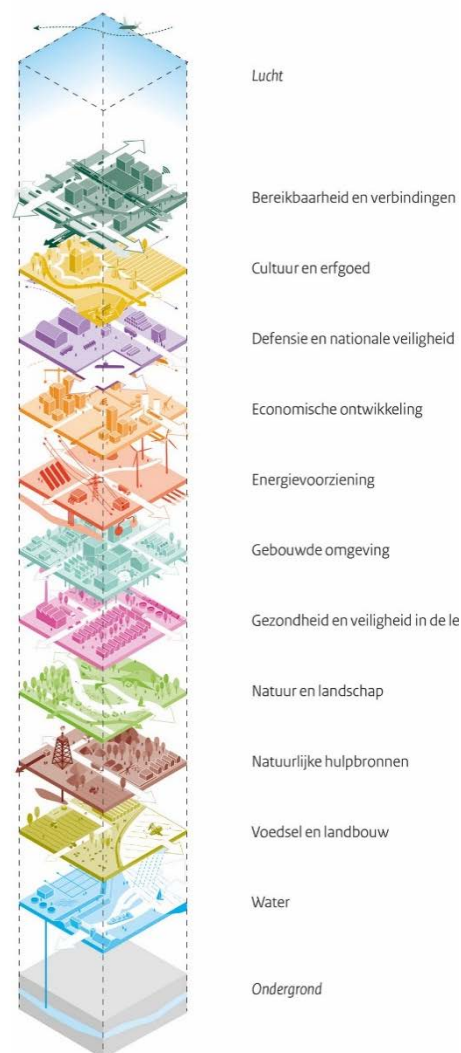
- om afspraken en voornemens over de vele opgaven en ambities, die voortkomen uit de leefomgeving of daarbinnen een plaats moeten vinden, verder te brengen. De NOVI biedt de kans om doelen te vertalen naar middelen en resultaten;
- om complexe opgaven waarover nog geen eenduidige afspraken zijn gemaakt verder te brengen, in onderlinge samenhang en vanuit een integrale benadering. De NOVI biedt de kans om weloverwogen en gedragen nieuwe of scherpere doelen te kunnen formuleren. De NOVI wordt gebruikt om sectorale belangen samen te brengen (integratie) en waar dat nodig is tegen elkaar af te wegen (confrontatie).

In de NOVI worden de strategische beleidskeuzes voor de fysieke leefomgeving neergelegd. Met de NOVI en daaraan gekoppelde programma's worden vanuit een perspectief op de lange termijn (2030-2050) keuzes op kortere termijn in de fysieke leefomgeving gemaakt. De NOVI komt in ieder geval in de plaats van het strategische gedeelte van het waterplan, het verkeers- en vervoerplan, de nationale structuurvisie van het Rijk (de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte), het natuurbeleidsplan (natuurvisie in de Wet natuurbescherming) en het milieubeleidsplan. De NOVI geeft integraal zicht op het brede strategische beleid voor de fysieke leefomgeving van de Rijksoverheid.

Het proces van de NOVI leidt ook tot een manier waarop gezamenlijk wordt gewerkt aan het verwezenlijken van de strategische keuzes. Dat gebeurt in programma's en andere uitvoeringsinstrumenten zoals wet- en regelgeving, bestuurlijke en maatschappelijke afspraken en financiële instrumenten. In programma's ligt het accent op uitvoering van beleid door maatregelen voor bescherming, beheer, gebruik en ontwikkeling van de fysieke leefomgeving.

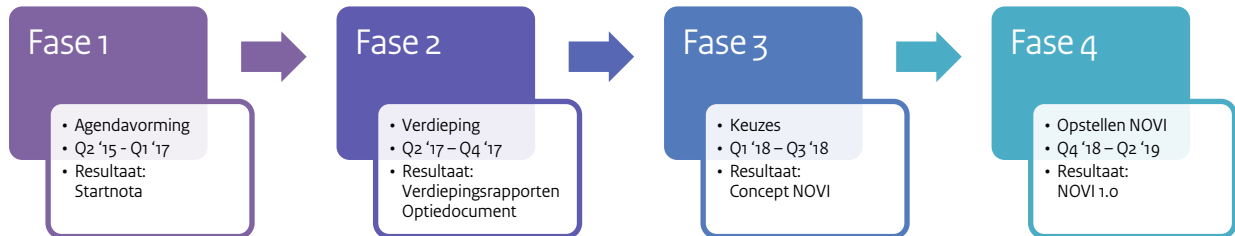
Het doel van de NOVI, als samenhangend geheel van product en proces, is om de kwaliteit van de leefomgeving te verhogen door heldere doelen te stellen en afwegingen sneller en beter te maken, met meer oog voor duurzame ontwikkeling en de samenhang van aspecten als economie, milieu en leefbaarheid.

De fysieke leefomgeving

1.2 Fase 2

De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) komt tot stand in vier fasen. Dit plan is een uitwerking van fase 2. Dit plan beschrijft het proces en de producten waaraan in deze fase wordt gewerkt.

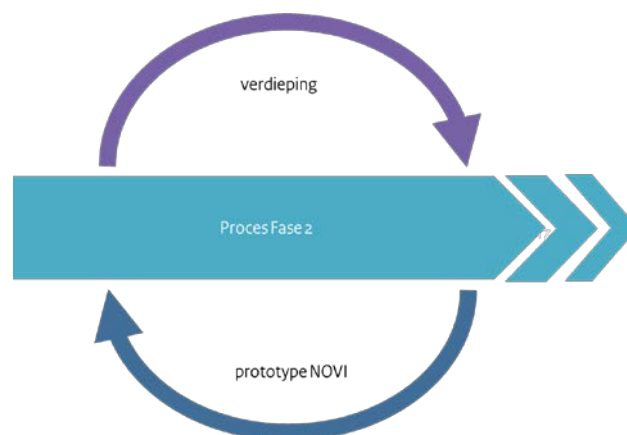
Fase 1 was gericht op gezamenlijke factfinding naar ontwikkelingen, trends, opgaven en kansen. In deze fase is veel aandacht uitgegaan naar het verzamelen van zoveel mogelijk relevante kennis en informatie over de fysieke leefomgeving. Op 17 februari jl. is de startnota 'De opgaven voor de Nationale Omgevingsvisie' naar de Kamer verzonden. In de startnota worden de trends en ontwikkelingen op het gebied van de fysieke leefomgeving, de sectorale opgaven en de strategische opgaven beschreven.

De vier integrale strategische opgaven zijn:

1. Naar een duurzame en concurrerende economie
2. Naar een klimaatbestendige en klimaatneutrale samenleving
3. Naar een toekomstbestendige en bereikbare woon- en werkomgeving
4. Naar een waardevolle leefomgeving

Deze strategische opgaven vragen om een integrale aanpak en zijn verbonden aan een of meerdere transities. Het is de eerste stap in de richting van de Nationale Omgevingsvisie. Hiermee zijn de opgaven vastgelegd en is fase 1 afgerond.

In fase 2 ligt de focus op de verdieping en concretisering van de strategische opgaven uit de startnota. Hiertoe worden door interdepartementale verdiepingsgroepen per strategische opgave verschillende beleidsopties uitgewerkt. Deze worden beschreven in verdiepingsrapporten. Deze verdiepingsfase resulteert eind 2017 in het optiedocument, een tussenproduct op basis waarvan in fase 3 politieke keuzes worden gemaakt. Naast het optiedocument wordt in fase 2 aan meer producten gewerkt die bijdragen aan de NOVI, waaronder een prototype van de NOVI. Dit prototype heeft tot doel om steeds beter een gezamenlijk beeld te krijgen van wat de NOVI is, wat de positie van de NOVI in het stelsel van het omgevingsbeleid is en wat er mee wordt beoogd. Waar met de verdieping de volgende stappen worden gezet in de richting van de NOVI, wordt met het prototype achteraan begonnen en terug gereedeneerd.

Beide producten beïnvloeden elkaar. Deze iteratieve aanpak wordt in het gehele proces gehanteerd om daarmee de zoektocht vorm te geven naar het ambitieniveau en de inhoud van de NOVI. Daarbij schakelen we steeds tussen diverse niveaus: waarden, doelen en instrumenten.

2 Betrekken van partijen

2.1 Betrokken partijen

De Nationale Omgevingsvisie is op basis van de Omgevingswet zelfbindend voor het Rijk. Het integrale en nationale karakter van de NOVI vraagt echter om directe betrokkenheid van en interactie met vele partijen. De Nationale Omgevingsvisie is pas echt effectief als hij inspireert, verbindt en aanzet tot actie in onze netwerksamenleving. De opgaven waar we in Nederland voor staan, vragen om coalities van overheden, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en burgers. Uitgangspunt is dat de Nationale Omgevingsvisie gedragen worden door zo veel mogelijk partijen die bijdragen aan de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving. Dit zal de daadwerkelijke uitvoering van beleidskeuzes ten goede komen. Het opstellen van de Nationale Omgevingsvisie is daarmee een complex en omvangrijk proces waarbij wordt gekeken naar de opgaven voor de fysieke leefomgeving op de lange termijn en keuzes die nu en straks gemaakt moeten worden.

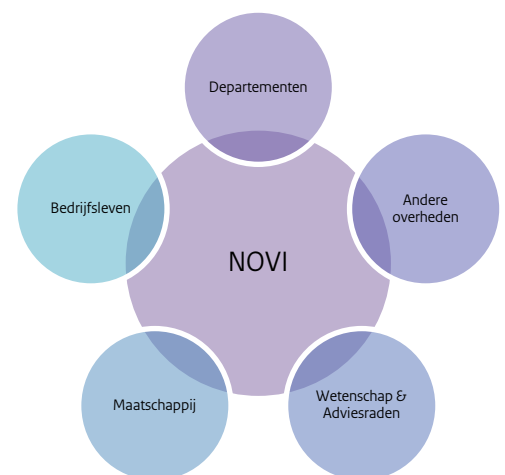
Het doel van samenwerking met de omgeving is het organiseren van een proces waarbij partijen:

- Op de juiste wijze betrokken zijn
- De inhoud hebben kunnen verrijken
- Wederzijds begrip hebben voor gemaakte keuzes

De NOVI komt tot stand in een proces onder verantwoordelijkheid van de Minister van IenM namens het kabinet, waarin en waarbij vele partijen zijn betrokken. Voor de ontwikkeling van de NOVI is het van belang om het gesprek te voeren over belangen, inzichten en ideeën met de betrokken departementen, andere overheden, wetenschap & adviesraden, het bedrijfsleven en de maatschappij (maatschappelijke organisaties en burgers).

Het betrekken van de hierboven genoemde partijen, gebeurt op de volgende wijze:

1. De informatie die in fase 1 is verzameld, wordt gebruikt bij het maken van de verschillende producten;
2. Aansluiten bij reeds lopende trajecten
3. Het Overlegorgaan Infrastructuur en Milieu (OIM) wordt om advies gevraagd;
4. Gerichtte werksessies en/of aanvullende gesprekken.

2.1.1 Gebruik eerder verzamelde informatie

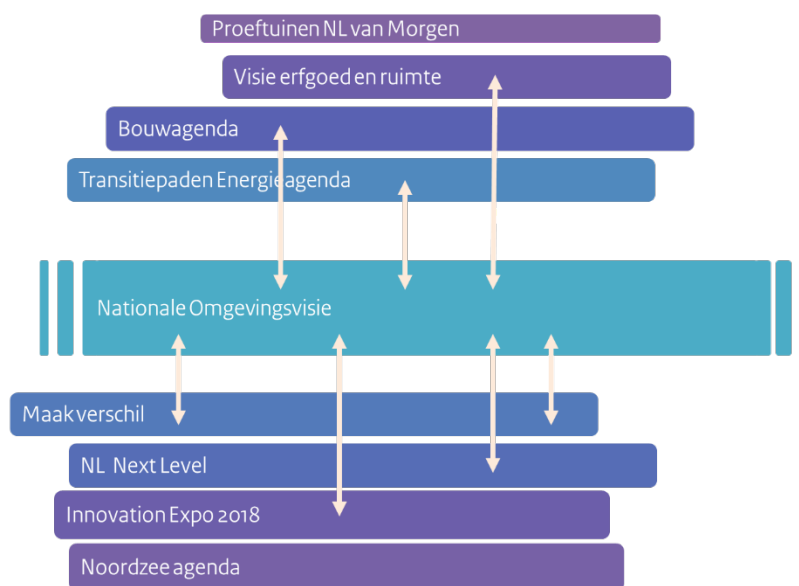
De verdiepingsgroepen maken gebruik van de informatie die in de eerste fase is verzameld.

In de eerste fase van het proces om tot een NOVI te komen is de daad- en denkracht van de samenleving opgezocht en benut. Vele organisaties, belangenvertegenwoordigers, ondernemers, burgers, overheden, onderzoekers en kennisinstellingen, universiteiten en hogescholen zijn hierbij betrokken. Bijna 1500 mensen afkomstig van meer dan 500 organisaties hebben deelgenomen. Ideeën zijn geopperd en aangescherpt, gesprekken, bijeenkomsten en werkplaatsen leverden inspiratie en concrete punten op, rapporten zijn opgeleverd.

Als onderdeel van de maatschappelijke dialoog is advies gevraagd aan het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), het College van Rijksadviseurs, het Sociaal en Cultureel Planbureau, het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid, het Overleg Infrastructuur en Milieu, de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur en de Adviescommissie Water. Met de andere overheden is op verschillende momenten gesproken over de NOVI. Daarnaast zijn visies vanuit onder meer de NEPROM, het Interprovinciaal overleg, de G32, VNO-NCW, het Jaar van de Ruimte en de Gezondheidsraad ontvangen.

2.1.2 Aansluiting bij lopende trajecten

Uitgangspunt voor het betrekken van verschillende partijen is dat er zoveel mogelijk gebruik wordt gemaakt van lopende trajecten waarin wordt gewerkt aan de fysieke leefomgeving. In de praktijk werken al verschillende partijen samen aan aansprekende thema's als stad, veilige delta, infrastructuur, ruimte, transport, voedsel, milieu en energietransitie. Deze trajecten geven zodoende betekenis aan de fysieke leefomgeving en daarmee betekenis aan de Nationale Omgevingsvisie. Andersom geeft het proces van de NOVI betekenis aan deze trajecten. Vele van de eerder beschreven partijen leveren input en participeren in deze trajecten.

Een goede wisselwerking tussen de NOVI en deze trajecten (bovenstaande figuur geeft enkele voorbeelden), inclusief de bijbehorende netwerken, is een essentiële slaagfactor. De NOVI wordt namelijk een nationale visie waarbij het doel is dat deze breed gedragen wordt door verschillende partijen. Hieraan dragen trajecten in de omgeving van de NOVI wezenlijk bij, vanuit de inhoud en doordat zij beschikken over intensieve contacten met verschillende partijen. Het proces van de NOVI wordt dan ook gekenmerkt door uitwisseling ‘van buiten naar binnen en van binnen naar buiten’ met de verschillende trajecten in de omgeving.

De verdiepingsgroepen maken ook gebruik van de uitkomsten van verschillende maatschappelijke dialogen, zoals de energiedialoog of zoeken aansluiting bij initiatieven vanuit het bedrijfsleven, zoals NL Next Level van VNO NCW, MKB Nederland en LTO Nederland. Ook de uitwerking van het eerdere aanbod van provincies en gemeenten, bijvoorbeeld voor de verstedelijkingsopgave, is een goed voorbeeld.

2.1.3 Overleggaan Infrastructuur en Milieu (OIM)

Het OIM is het platform waar maatschappelijke organisaties en bedrijven advies kunnen geven over het samenwerkingsproces en de inhoud van de verdiepingsrapporten en het optiedocument. Voorjaar 2017 zijn alle leden van het OIM in de gelegenheid gesteld zich aan te melden om mee te denken over de NOVI.

Op 15 juni 2017 vond de eerste OIM bijeenkomst plaats over de NOVI. Vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en bedrijven spreken daar over de wijze van betrokkenheid in 2017. Tevens wordt er gesproken over inhoudelijke onderwerpen. In 2017 worden nog twee bijeenkomsten voor de NOVI georganiseerd:

- 12 oktober 2017 (tijdens de jaarlijkse OIM werkconferentie) over de concept-tussenrapportage van de verdiepingsgroepen.
- November/december 2017 over de eindrapporten van de verdiepingsgroepen en/of het concept-optiedocument.

Geïnteresseerde maatschappelijke organisaties en bedrijven kunnen zich aanmelden voor deelname via www.overlegienm.nl

2.1.4 Gerichte werksessie en/of gesprekken

Er worden door de verdiepingsgroepen gerichte werksessies georganiseerd waarin gesproken wordt met specifieke partijen, onder meer met als doel om de beleidsopties te benoemen en verder te verkennen. Daarnaast worden er ook individuele gesprekken gevoerd met specifieke partijen om extra informatie te verkrijgen. Dit kan zijn doordat bijvoorbeeld de informatie uit trajecten in de omgeving (zie 2.1.2) hiertoe aanleiding geeft of doordat de uitkomsten van de gerichte werksessies hierom vragen.

De inbreng van partijen landt in een product. In fase 2 ligt de focus op de verdieping van de vier strategische opgaven in verdiepingsrapporten, het opstellen van het optiedocument en de ontwikkeling van het prototype. In hoofdstuk 3 worden de verschillende producten beschreven.

3 Producten Fase 2

3.1.1 Verdiepingsrapporten

Vier verdiepingsgroepen werken elk aan één van de strategische opgaven beschreven in de startnota 'De opgaven voor de Nationale Omgevingsvisie'. De groepen verdiepen de opgaven, brengen de mogelijke beleidsopties en wat daarvan de te verwachten effecten zijn in beeld. De verdiepingsgroepen leveren eind september 2017 tussentrapporten op en begin november 2017 de eindrapporten.

Het verdiepingsrapport beschrijft:

1. De uitwerking van de opgave, zoveel mogelijk gekwantificeerd met behulp van WLO scenario's en de beschreven ontwikkelingen in de startnota, voor 2030 en 2050. Daarbij wordt tenminste gekeken naar de variabelen zoals die bij de opgaven staan aangegeven.
2. Beleidsopties, om de opgaven aan te pakken, bestaande uit
 - a. mogelijke beleidsdoelen voor het (samenhangend) aanpakken van deze opgave en de keuzeruimte met de daar binnen beschreven spanningen en dilemma's.
 - b. consequenties/effecten van mogelijke beleidskeuzes
 - c. benodigde condities en acties om de verschillende beleidsdoelen te kunnen bereiken.
 - d. mogelijke instrumenten (bijv. wet- en regelgeving, wijziging van bestaand beleid, overeenkomsten, samenwerking met andere partijen, financiering) om de beleidsdoelen te kunnen bereiken. Voor de wijziging van bestaand beleid wordt gebruik gemaakt van het rapport strategische en relevante delen van bestaande visies.
3. Een politiek-maatschappelijke toets, bijvoorbeeld haalbaarheid, effectiviteit, doelmatigheid, neveneffecten (kwantitatief waar mogelijk, anders kwalitatief)

Illustratie: voorbeeld redenerlijn in de verdiepingsrapporten

Strategische opgave: Naar een toekomstbestendige en bereikbare woon- en werkomgeving, (NB: onderstaande is onvolledig en slechts ter verduidelijking van de opzet bedoeld)

Stap 1: de opgave wordt gekwantificeerd met behulp van WLO-scenario's, NMCA en woningmarkt ontwikkelingen, en trends en ontwikkelingen zoals beschreven in de startnota. Hierbij wordt onder andere de variabele stedelijke ontwikkeling meegenomen.

Stap 2: beleidsopties:

* varianten voor beleidsdoelen, bijvoorbeeld verhouding binnenstedelijk / uitleg van 80/20, 50/50, of 20/80

* consequenties van de keuze, bijvoorbeeld intensiever verkeer en fietsgebruik, toename parkeer- en stallingsbehoefte, afname oppervlak binnenstedelijk groen

* beschrijving wat nodig is om variant te realiseren en consequenties te ondervangen, bijvoorbeeld hoger bouwen en meervoudig ruimtegebruik bij hoog aandeel binnenstedelijk

* benodigde instrumenten, bijvoorbeeld financieel, of juridisch

Stap 3: politiek-maatschappelijke toets, bijvoorbeeld haalbaarheid, effectiviteit, doelmatigheid, neveneffecten (kwantitatief waar mogelijk, anders kwalitatief)

3.1.2 Optiedocument

Voor het realiseren of oplossen van de opgaven moeten er vaak politieke en/of maatschappelijke keuzes gemaakt worden. Het optiedocument heeft tot doel om de besluitvorming over de te maken keuzes en ambities van het nationale omgevingsbeleid voor te bereiden. De verschillende beleidsopties uit de vier verdiepingsrapporten vormen de inhoudelijke basis voor het optiedocument. Het optiedocument bevat de volgende integratieslag. De strategische opgaven worden met elkaar geconfronteerd, om zo zichtbaar te maken waar (politieke) keuzes gemaakt moeten worden. Op basis van een aantal randvoorwaarden (bijvoorbeeld beschikbare financiële middelen, de (on)verenigbaarheid van beleidsopties, verantwoordelijkheden van partijen of onomstreden beleidsdoeleinden als het akkoord van Parijs) en het stellen van prioriteiten worden beleidsopties samengevoegd tot een aantal beleidspakketten. Het optiedocument vormt zo een menukaart waarop verschillende menu's staan waarvan de verschillende gerechten (beleidsopties) goed bij elkaar passen.

3.1.3 Prototype NOVI

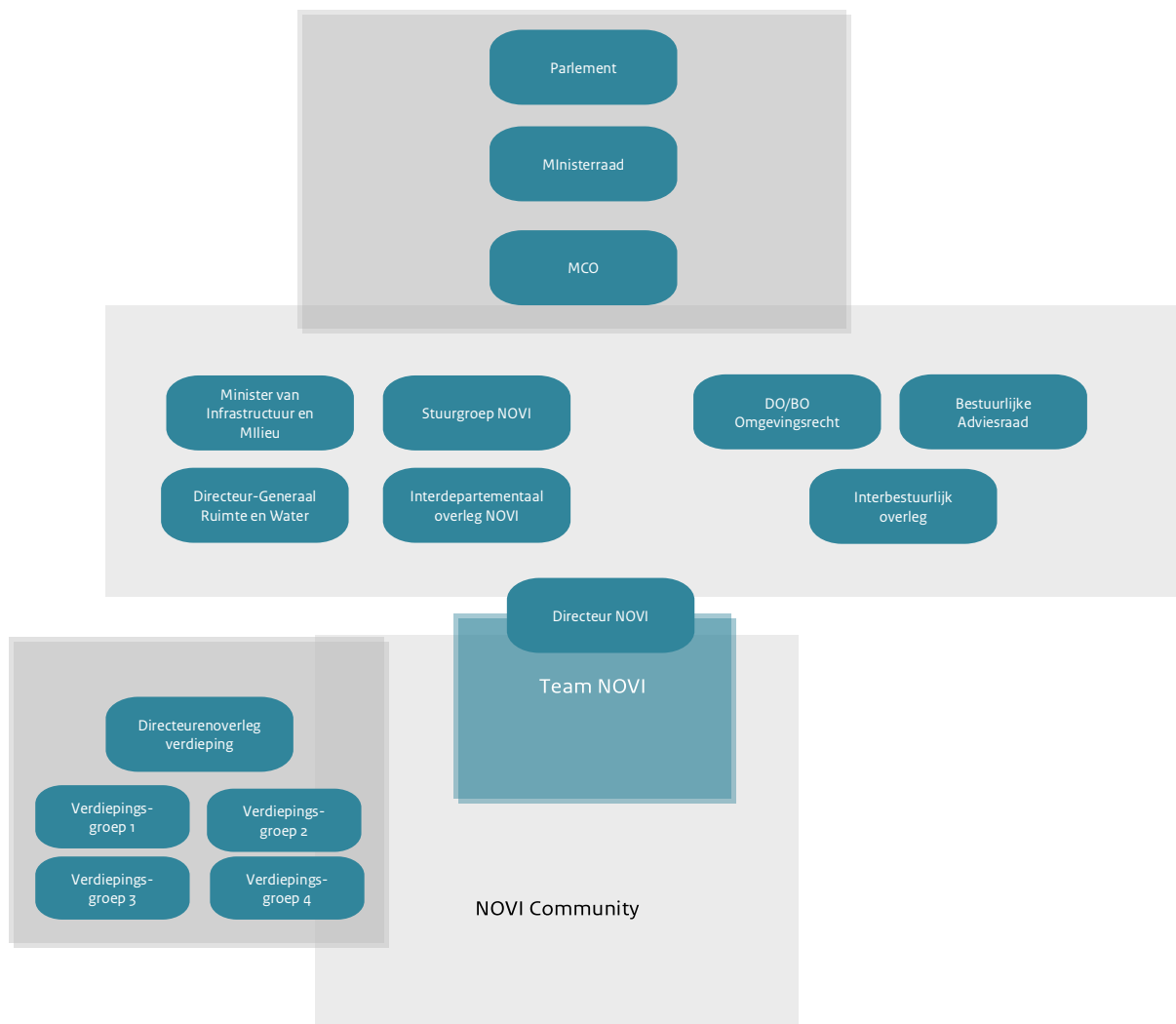
Het is van belang om zicht te krijgen op zaken als: wat is het karakter van de NOVI, wat wordt er mee beoogd en hoe krijgt de uitvoering vorm (in de samenhang tussen de nationale en provinciale en gemeentelijke visies). Hiertoe wordt aan een prototype NOVI gewerkt. Dit prototype wordt gedurende het project in gezamenlijkheid met verschillende partijen doorontwikkeld. Zodoende ontstaat een gemeenschappelijk beeld van de NOVI. Op basis van dit prototype kan worden bekeken welke informatie moet worden uitgewerkt en welke acties voor het opstellen van de inhoud en de latere uitvoering noodzakelijk zijn.

3.1.4 Game

De mogelijkheden van een game worden onderzocht. De game kan bijdragen aan het inzichtelijk maken van de verschillende belangen en de effecten van verschillende keuzes. Zodoende kan het helpen bij bewustwording over de effecten van de te maken keuzes. In de volgende fase kan het worden benut om het gesprek te voeren over de verschillende keuzes zowel intern Rijk als extern.

5 Organisatiestructuur

Door een interdepartementaal en interbestuurlijk team wordt gewerkt aan de Nationale Omgevingsvisie (NOVI).

De Minister van IenM is opdrachtgever en de directeur generaal Ruimte en Water is ambtelijke opdrachtgever. De opdrachtnemer is de directeur NOVI. Er is een interdepartementale stuurgroep NOVI gevormd bestaande uit vertegenwoordigers van AZ, BZK, DEF, EZ, FIN, IenM, OCW en VWS. De directeur generaal Ruimte en Water is, in de hoedanigheid van ambtelijk opdrachtgever voor de NOVI, voorzitter van de stuurgroep NOVI. Het Interdepartementaal overleg NOVI fungeert als voorportaal van de stuurgroep NOVI. Het project laat zich formeel en informeel adviseren door o.m. andere overheden, maatschappelijke organisaties, planbureaus en adviesraden. Dit vindt voor de andere overheden plaats via het DO/BO Omgevingsrecht, de Bestuurlijke Adviesraad (BAR) en het Interbestuurlijk overleg. Zodoende kan informatie worden uitgewisseld over de voortgang van de NOVI en worden aangesloten bij de ontwikkelingen in de provinciale en gemeentelijke omgevingsvisies en andere relevante trajecten.

Het team NOVI bestaat uit beleidsmedewerkers vanuit de rijksoverheid en andere overheden die zijn vrijgemaakt voor het project. Er zijn vier taakgerichte teams: team proces en strategie, team productontwikkeling, team verdieping en team omgeving. Het project wordt aangestuurd door een directeur en een omgevingsmanager. Rond deze kern wordt in een schil van betrokkenen bij departementen en medeoverheden aan projectbijdragen gewerkt. Om afstemming tussen de verschillende verdiepingsgroepen te waarborgen en de (tussen-) resultaten te bespreken is er een directeurenoverleg.

NOVI community

Er wordt voor de producten samengewerkt met een divers samengestelde schil van betrokkenen, te weten de NOVI community. Deze community bestaat uit mensen van de verschillende departementen, andere overheden, maatschappelijke organisaties en wetenschappelijke partijen (incl. planbureaus). De leden van de NOVI community maken om hun specialistische kennis dan wel om

hun betrokkenheid bij relevante (beleidsontwikkeling)trajecten en samenwerkingsverbanden onderdeel uit van de community. Taken en rollen in de community kunnen verschillen per persoon of organisatie.

Bijlage I: Samenvatting strategische opgaven uit de startnota

1. Naar een duurzame en concurrerende economie

De opgave van een duurzame en concurrerende economie is van groot belang voor Nederland-Vestigingsplaatsfactoren als aantrekkelijke, gezonde en veilige steden en een goede bereikbaarheid, zijn hierbij essentieel. Samengevat staat Nederland voor de vraag "Hoe het een aantrekkelijk vestigingsklimaat behoudt en de transitie naar een circulaire economie realiseert". Dit vraagt om een richting te bepalen in de genoemde vraagstukken:

- Inzetten op enkele sterke stedelijke regio's in het economisch kerngebied of op alle stedelijke regio's in Nederland
- Regionaal economische ontwikkeling: de balans tussen de mogelijkheden van gebieden en de vraag van verschillende economische sectoren
- Verbeteren van bereikbaarheid: balans tussen uitbreiden en beter benutten van infrastructuur
- Hoe om te gaan met de spanning tussen een aantrekkelijke, *gezonde en veilige* leefomgeving en (economische) ontwikkeling?
- Circulaire economie: de spanning tussen ruimte voor transitie en borgen omgevingskwaliteit

2. Naar een klimaatbestendige en klimaatneutrale samenleving

Hoe realiseert Nederland tijdig de overgang naar een klimaatbestendige en klimaatneutrale samenleving met toepassing van de efficiëntste technieken en met behoud of verbetering van omgevingskwaliteit? Dit vraagt om een richting te bepalen in de genoemde vraagstukken:

- Omgaan met klimaatverandering: focus op sectorale doelen of integrale aanpak
- Vitale infrastructuren: klimaatrobust of niet altijd beschikbaar
- Ruimte voor duurzame energie in eigen land of vrijwaren landschap en importeren
- Centraal en/of decentraal
- Vaart maken: de balans tussen inzetten op bestaande technieken of op innovaties
- Alleen verduurzamen of ook gebruik reguleren

3. Naar een toekomstbestendige en bereikbare woon- en werkomgeving

Hoe kan de overheid optimaal een afweging maken tussen de woningbouwopgave, verduurzaming van gebouwen, een goede bereikbaarheid, leefomgeving en technologische ontwikkelingen waarbij de sociale kwaliteit en identiteit van stad, regio, landschap en erfgoed wordt versterkt? Dit vraagt om een richting te bepalen in de genoemde vraagstukken:

- Een goede balans tussen uitleg en verdichten en tussen nieuwbouw en transformatie
- Acceptabele omvang van sociale verschillen in stad en ommeland
- Inrichting van regio's met bevolkingsdaling
- Bouwen op goed bereikbare plaatsen of plaatsen goed bereikbaar maken
- Innovatie in verbindingen: kiezen in onzekerheid of wachten op winnaars
- Klimaatbestendige en energiezuinige gebouwen: individuele of collectieve maatregelen

4. Naar een waardevolle leefomgeving

Hoe kunnen de waarden die de natuurlijke omgeving kan vervullen voor de mens, worden behouden en benut? Dit vraagt om een richting te bepalen in de genoemde vraagstukken:

- Hebben we te weinig of willen we te veel van de natuur?
- Landbouw: voedselproductie met randvoorwaarden of oplossingen voor maatschappelijke behoeften
- Landschap als uitgangspunt voor of uitkomst van ontwikkelingen
- Peilverhoging veenweidegebieden of op peil houden van de huidige landbouwproductie